
WYDAWNICTWA

Recenzje

Konrad Nowak-Kluczyński
Wydział Studiów Edukacyjnych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-7814-1650

BHW 40/2019
ISSN 1233-2224
DOI: 10.14746/bhw.2019.40.12

Mikołaj Brenk, Krzysztof Chaczko, Rafał Płasek, *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2018, ss. 194

W 2018 r., nakładem Wydawnictwa Naukowego SCHOLAR, ukazała się książka *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018* autorstwa Mikołaja Brenka (Wydział Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), Krzysztofa Chaczko (Instytut Pracy Socjalnej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie) oraz Rafała Płaski (Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk). Publikacja ta jest pokłosiem zainteresowań naukowych Autorów, których tematyka badawcza koncentruje się na dziejach pomocy społecznej w minionym stuleciu, szczególnie problemach społecznych okresu Polski Ludowej (Mikołaj Brenk)¹, problematyce funkcjonowania pomocy społecznej, rozwojowi państwa bezpieczeństwa socjalnego w Izraelu i w Polsce (Krzysztof Chaczko)²,

¹ Zob. np. M. Brenk, *Działania z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2014, nr 32; eadem, *Kształcenie pracowników socjalnych w Polsce Ludowej*, „Studia Edukacyjne” 2014, nr 31; eadem, *Minęło 90 lat od uchwalenia Ustawy o opiece społecznej w Polsce*, „Praca Socjalna” 2014, nr 1; eadem, *Ośrodki Pomocy Społecznej w systemie polityki społecznej państwa*, „Praca socjalna” 2015, nr 5; eadem, *Wychowanie socjalistyczne w domach dziecka w pierwszych latach Polski Ludowej (1944–1953)*, w: *Dziecko i dzieciństwo – wybrane konteksty badań*, M. Nawrot-Borowska, D. Zając, (red.), Bydgoszcz 2017.

² Zob. np. K. Chaczko, *Czy w systemie opieki społecznej Drugiej Rzeczypospolitej istniały zasiłki pieniężne?*, „Praca Socjalna” 2016, nr 2; eadem, „Polska w soczewce”. *Ewolucja oraz modernizacja systemu opieki i pomocy społecznej perspektywie instytucjonalnej*, „Rocznik Administracji Publicznej” 2016, nr 2; eadem, *(R)ewolucja wyobrażona. O propozycji zmian w systemie pomocy społecznej przy wykorzystaniu programu „Rodzina 500 Plus”*, „Praca Socjalna” 2016, nr 3; eadem, *Efektywność w zmienności? O roli pomocy społecznej*

oraz zagadnieniach związanych z polityką oświatową oraz socjologią edukacji (Rafał Płasek)³.

Recenzowana publikacja, z racji formy podręcznika, stroni w swej naukowej wymowie od zbędnej afektacji. Jak zaznaczyli Autorzy we „Wstępie”, publikacja *ma pełnić funkcję pomocy dydaktycznej dla osób studiujących przedmioty powiązane tematycznie z systemem pomocy społecznej czy historią pomagania, nauczane na różnych kierunkach studiów akademickich [...] aby niniejsza praca zainteresowała także czytelników niezwiązanych zawodowo czy naukowo z polityką społeczną* (s. 14). I bez wątpienia wypełnia ona tę dydaktyczną lukę. Książka mająca formę podręcznika akademickiego to olbrzymie wyzwanie dla jego Autorów. Wszak forma ta ma określone zasady i cele, syntezuje w określony sposób wiedzę. We współczesnej edukacji szkoły wyższej, podręcznik akademicki pełni nie tylko funkcję środka dydaktycznego, lecz jest wręcz określany jako metoda kształcenia. To książka *przedstawiająca treść określonego przedmiotu nauczania lub studiów wyższych w sposób poprawny pod względem naukowym, jasny i uporządkowany*⁴. Za formą podręcznika przemawia bez wątpienia powtarzalność struktury podrozdziałów, zawarte w nich *podsumowanie i etapy rozwoju systemu opieki społecznej oraz zadania i problemy do dyskusji*, które w toku analizy materiału źródłowego ujął każdy z Autorów, stanowią swoistego rodzaju dialog z czytelnikiem. Wizytówką komasacji wiedzy stają się liczne tabele i schematy będące zarazem syntezą i wizualizacją podjętych na stronach publikacji rozważań, przystępności i pogładowego sposobu prezentacji treści. Publikację cechuje merytoryczna poprawność, jednoznacznie określony przedmiot, poprawna koncepcja dydaktyczna oraz adekwatna forma. Co ważne, posiada funkcje informacyjną oraz ćwiczeniową. Wszystkie cechy jednoznacznie przypisują książce formę akademickiego podręcznika.

Pozycja wyzbyta akceleracji, wpisuje się w szeroki nurt publikacji upamiętniających, w nurcie naukowo-badawczym, stulecie odzyskania przez Polskę niepodległości. Każde historyczne rozważania mają określony zasięg czasowy i geograficzny. Ramy chronologiczne recenzowanej pracy, wskazane w tytule, obejmują lata 1918–2018. Wyznacznikami cezur czasowych publikacji charakteryzującej stuletnią historię pomocy społecznej w Polsce są zarazem poszczególne rozdziały recenzowanej publikacji „Konstrukcja. Opieka społeczna w latach 1918–1939” (rozdział pierwszy), „Dekonstrukcja. Opieka społeczna w latach 1944–1989” (rozdział drugi) oraz „Rekonstrukcja. Pomoc społeczna

w *dobie nowych ryzyk socjalnych*, „Rocznik Administracji Publicznej” 2017, nr 3; eadem, *Ile jest pomocy w pomocy społecznej? Rzecz o marginalizacji działań usamodzielniających*, „Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja. Kwartalnik Myśli Społeczno-Pedagogicznej” 2017, t. 20, nr 1; eadem, *Zalety i wady programu „Rodzina 500 Plus”*, w: P. Grata (red.), *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. 20, Rzeszów 2017.

³ Zob. np. R. Płasek, *Przemiany polskiego systemu opieki społecznej w latach 1945–1989*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacyjna” 24/2014; eadem, *System opieki społecznej w II Rzeczypospolitej. Kontrolne aspekty funkcjonowania instytucji*, „Praca Socjalna” 2014, nr 4.

⁴ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Podręcznik, w: Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 135.

w latach 1990–2018” (rozdział trzeci). Terminologia zastosowana w tytułach rozdziałów stanowi, zdaniem Autorów, *propozycję całościowej typologizacji ewolucji polskiej pomocy społecznej* (s. 14) i jest ona nierozzerwalnie zaimplementowana w trzy okresy dziejowe państwa polskiego: II Rzeczpospolita, Polska Rzeczpospolita Ludowa oraz III Rzeczpospolita. Z uwagi na doniosłą rolę, jaką w historii odgrywa element czasu, chronologię winno się zaliczać do rzędu ważnych nauk pomocniczych historii, mimo jej wybitnie pomocniczego i technicznego charakteru⁵. Pozycja powstała pod auspicjami dr Joanny Staręgi-Piasek, architektki współczesnego systemu pomocy społecznej, która w „Przedmowie” przywołuje charakterystyczne okresy i punkty zwrotne, które miały wpływ na kształtowanie się pomocy społecznej w Polsce, zwracając szczególną uwagę na źródła prawne. Zdaniem Jerzego Topolskiego wszystkiego z przeszłości nie da się opowiedzieć i zawsze pozostaje niedosyt i uczucie, że nigdy nie będziemy mieć pewności, bo mieć jej nie możemy, że *tak właśnie było*⁶. Jak pisze Stefan Wołoszyn *historia daje perspektywę wstecz, ale i perspektywę naprzód. Pozwala rozumieć rozwój i długie „stawanie się”, genezę i uwarunkowania współczesności, pokazuje i uczy, jak torował i toruje sobie drogę postępu*⁷. Teraźniejszość nie jest, nie może i nie powinna być podobna do przeszłości, tak jak przeszłość nie będzie podobna do teraźniejszości. Publikacja ta, nie tylko w sposób niezwykle rzetelny i dokładny, systematyzuje dotychczasowe ustalenia, aktualizuje stan wiedzy oraz stanowi ważne źródło informacji, lecz także stanowi bazę wyjściową dla przyszłej ewolucji pomocy społecznej w Polsce i koniecznych zmian. *Jest dobrą podstawą dla rozumienia pomocy społecznej w kontekście różnych wyzwań i jej ewolucji. Tym samym może być pomocna w nakreślaniu kierunków jej rozwoju* (s. 12). Uznana za *pasjonującą opowieść* (z recenzji wydawniczej dr. hab. Norberta G. Piкуły, prof. UP) oraz doceniona za swą *unikatowość* (z recenzji wydawniczej dr. hab. Katarzyny Ornackiej) staje się ważnym i doniosłym głosem w dyskusji nad przemianami opieki i pomocy społecznej w Polsce w XX w. oraz początkach XXI w.

Recenzowana praca *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018* składa się z trzech rozdziałów, poprzedzonych „Wstępem”, zakończenia podsumowującego rozważania podjęte w pracy, bibliografii, ubogacona „Przedmową” Joanny Staręgi-Piasek oraz „Posłowiem” Dariusza Zalewskiego. Pomoc społeczna *może być analizowana i opisywana jako jedna z wielu instytucji współtworzących rzeczywistość społeczną*⁸. Posiada jednakże wiele wyróżniających ją cech. Rozdziały wyzbyte bukolicznego charakteru opisu zagadnienia, uwydatniają istotne fakty dla konstrukcji, dekonstrukcji i rekonstrukcji systemu pomocy społecznej w Polsce. Struktura publikacji, jej układ tematyczno-chronolo-

⁵ B. Włodarski (red.), *Chronologia polska*, Warszawa 2007, s. 15.

⁶ Zob. J. Topolski, *Wprowadzenie do historii*, Poznań 1998.

⁷ *Tradycje oświatowe ziemi leszczyńskiej*. Materiały z sesji popularnonaukowej w Pawłowicach w dniu 12 maja 1973 roku przez Towarzystwo Pedagogiczne w Lesznie i Leszczyńskie Towarzystwo Kulturalne, Warszawa – Poznań 1975, s. 5–23.

⁸ Zob. A. Olech, M. Łuczyńska, *Pomoc społeczna*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. IV, Warszawa 2005, s. 640–646.

giczny, przedstawiają się niezwykle przejrzystość, konstrukcja rozdziałów i ich kompletność są prawidłowe. Konstrukcja pracy przemyślana, forma funkcjonalna wobec tematu podjętej problematyki.

Rozdział pierwszy „Konstrukcja. Opieka społeczna w latach 1918–1939”, przedstawia próby konstruowania systemu opieki społecznej w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Okres II RP to czas poważnych wyzwań dla działalności opiekuńczej Polski po odzyskaniu niepodległości. Wpływ na to miały zaszłości zaborów: rosyjskiego, pruskiego oraz austriackiego. Rafał Płasek dokonał analizy „Ustawy o opiece społecznej z 1923 roku”, która formalnie obowiązywała w Polsce do stycznia 1991 r., gdyż, jak napisał jej znaczenia nie sposób przecenić – była ona przecież legislacyjną podstawą organizującą system, który w takim kształcie w polskiej rzeczywistości instytucjonalnej pojawił się po raz pierwszy w historii (s. 21). W konstruowaniu systemu opieki społecznej Autor zwrócił uwagę na ujęcia definicyjne omawianego zagadnienia oraz takie elementy problematyki, jak: opieka nad dziećmi i młodzieżą, opieka nad dorosłymi, stowarzyszenia i fundacje opiekuńcze oraz zagadnienie świadczeń pieniężnych w systemie opieki społecznej II RP. Przedstawił problematykę polityki socjalnej, w tym opieki społecznej tamtego okresu, w Wielkiej Brytanii, Niemczech oraz w Szwecji, tworząc swego rodzaju studium porównawcze.

W rozdziale drugim „Dekonstrukcja. Opieka społeczna w latach 1944–1989” autorstwa Mikołaja Brenka ukazane zostały lata powojenne, okres Rzeczypospolitej Ludowej, w którym opieka społeczna *przechodziła przemiany, które oznaczały kolejno: ratownictwo społeczne – czyli pomoc milionom obywateli będących w krytycznym położeniu spowodowanym wojną, następnie destrukcję – zlikwidowanie niemal wszystkich form wsparcia potrzebujących, i wreszcie próbę rekonstrukcji – które mimo sprawnych rozwiązań zapisanych w aktach normatywnych, napotykały na przeszkody formalne, czyniące je nieefektywnymi* (s. 63). Autor, przy zachowaniu chronologii, przywołuje kolejne przeobrażenia systemu „opieki społecznej” przy jednoczesnym uwzględnieniu przemian politycznych. Przywołuje także działalność organizacji społecznych oraz związków zawodowych w zakresie opieki społecznej – Polski Komitet Opieki Społecznej, Polski Czerwony Krzyż, Liga Kobiet, Związek Harcerstwa Polskiego oraz Związki zawodowe w zakładach pracy. Z racji jednolitej struktury publikacji, i w tym rozdziale omawiany przedział czasowy został uzupełniony o perspektywę porównawczą w Wielkiej Brytanii, Szwecji i Republice Federalnej Niemiec.

Głównym przedmiotem rozważań rozdziału ostatniego „Rekonstrukcja. Pomoc społeczna w latach 1990–2018” autorstwa Krzysztofa Chaczko są analizy „Ustawy o pomocy społecznej z 1990 roku” i jej nowelizacje oraz „Ustawy o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku”, jej etapy oraz dalsze próby reformy. Autor przedstawia także system kształcenia pracowników socjalnych oraz poziom zatrudnienia w jednostkach organizacyjnych pomocy i integracji społecznej, powołując się na najnowsze sprawozdania MPiPS. Dokonuje dokładnej analizy przyznawanych świadczeń oraz organizacji infra-

struktury pomocy społecznej. Perspektywę porównawczą Autor stosuje, przywołując przykład Wielkiej Brytanii, Niemiec oraz Finlandii.

Poszczególne rozdziały, co zostało już wspomniane, mają zbliżoną strukturę. Każdy z nich porusza, w wybranych przedziałach dziejowych, zagadnienia kadry opieki społecznej, perspektywę porównawczą systemu opieki społecznej, problematykę opieki społecznej na łamach wybranych czasopism. Tak zachowana chronologia i struktura publikacji, spójna i logiczna konstrukcja, wpływa na łatwość zauważenia zachodzących zmian w przeobrażeniach opieki i pomocy społecznej w perspektywie stu lat przez czytelnika-studenta, a także czytelnika-naukowca (badacza). Jest istotnym fundamentem rozumienia rzeczywistości zastanej w poruszanych kontekstach. Walorem publikacji jest z pewnością jej dokładność oraz poprawność opracowania i analizy zgromadzonego materiału źródłowego. To cenna umiejętność Autorów w formułowaniu twierdzeń i kompletnych tez przy jednoczesnym odwoływaniu się do materiału źródłowego oraz przeprowadzonych badań własnych.

Recenzowana publikacja *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018* wymagała od Autorów ogromu pracy w analizowaniu poszczególnych periodyków, które każdy z Autorów przywołał w swych rozdziałach. Czasopiśmiennictwo jest ważnym zapisem problemów poruszanych na przestrzeni czasu, w zmieniającym się społeczeństwie, w zmieniającej się rzeczywistości. Do przeanalizowanych czasopism naukowych zalicza się takie periodyki, jak np. „Opiekun Społeczny: Miesięcznik Poświęconym Zagadnieniom Służby Społecznej w Stolicy”; „Problemy Społeczne”; „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”. Na szczególną uwagę zasługują akty prawne, rozumiane jako *dokumenty normujące stosunki prawne w określonej dziedzinie życia społecznego, wydane przez właściwy organ władzy lub administracji*⁹, będące źródłem drukowanym wykorzystanym w publikacji – ustawy, zarządzenia, rozporządzenia. To także sprawozdania, liczne dane statystyczne oparte na analizie wybranych roczników statystycznych oraz źródła archiwalne.

Rekonstruując przeobrażenia opieki i pomocy społecznej w latach 1918–2018 wykorzystywano dotychczasową literaturę przedmiotu (opracowania) oraz źródła. Krytyczna analiza literatury przedmiotu, czasopism oraz przytoczonych aktów prawnych miała istotny wpływ na poprawność argumentowania oraz wnioskowania. Na uwagę zasługują niewątpliwie walory edytorskie publikacji, liczne tabele i schematy, spis tabel i rysunków oraz niezwykle pomocny czytelnikowi indeks nazwisk.

Autorzy publikacji, będąc rekonstruktorami dziejów opieki i pomocy społecznej w Polsce na przestrzeni stu lat, z badawczym zaciekawieniem patrzą w przyszłość. Wszak publikacja ta ma stać się także przyczynkiem dla dalszych dyskusji i naukowych peregrynacji, co sugerują sami Autorzy. *Przyglądając się całościowemu procesowi ewolucji pomocy społecznej, dynamice tego rozwoju w postaci zmieniających się przypisów, instytucji czy funkcji dokonywanych pod wpływem przemian cywilizacyjnych, wydaje się,*

⁹ M. Maciejewska (red.), *Polski słownik archiwalny*, Warszawa 1974, s. 14.

że pomoc społeczna nie powiedziała jeszcze ostatniego słowa (s. 167). Przywołana została, w sposób rzetelny i drobiazgowy, ewolucja opieki i pomocy społecznej w Polsce. *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018* jest potrzebnym zwieńczeniem zainteresowań naukowo-badawczych Autorów o charakterze popularyzatorskim. Pozycja autorstwa Mikołaja Brenka, Krzysztofa Chaczko oraz Rafała Płaski nie jest kolejnym zbiorem przypadkowych artykułów, tylko niezwykle potrzebnym, rzetelnym źródłem poszerzającym i uzupełniającym wiedzę na temat przeobrażeń opieki i pomocy społecznej w Polsce. To dzieło nowatorskie, a nie publikacja, gdzie omawianym zagadnieniom poświęcono już wiele uwagi i wiele napisano. Popularnonaukowy charakter książki powoduje, że jej potencjalnymi adresatami może być szerokie grono czytelników.